

Gera Anna

A hajléktalanság probléma megoldásának intern és extern modellje

Bevezetés

Jelenleg hatályos Alaptörvényünk XXII. cikk (3) bekezdése szerint „*tilos az életvitelszerű közterületen tartózkodás*” – e rendelkezés a hajléktalanságkérdés kezelésére irányuló (büntető)politika legújabb állomásaként, az Alaptörvény hetedik módosításával vált a normaszöveg tartalmává. Az alaptörvényi rendelkezés és a gyakorlati megvalósításának kereteit megteremtő, 2018. október 15-én hatályba lépő kormányrendelet¹⁰⁸ megosztotta a közvéleményt: míg a szimpatizánsai úgy látták, hogy e módszer egyszerre eszköze a közterületi rend visszaállításának és a hajléktalan emberek méltósága védelmének,¹⁰⁹ számos emberi jogi szervezet arra hívta fel a figyelmet, hogy amíg a lakhatási lehetőségeket megteremtő szociális háló kiépítése nem valósul meg, e rendelkezések valójában szükségtelenül és aránytalanul korlátozzák az emberi méltóságot, stigmatizáló jelleggel bírnak és kirekesztik a hajléktalan embereket a társadalomból.¹¹⁰

Az életvitelszerű közterületen tartózkodás kriminalizációja szoros összefüggést mutat a kriminálpolitika exkluzív válasszal¹¹¹ és a büntetőpopulizmus térnyerésével.¹¹² Az exkluzív kriminálpolitika lényege a következőképpen foglalható össze: a kriminálpolitika feladatának a társadalom védelmét tekinti, a bűnözés okát pedig az egyéni döntésben látja; a bűnelkövetéshez egyéni felelősséget társít, ellene aktív magatartásszabályozással, elrettentéssel és izolációval lép fel, ennek megfelelően pedig alapelve, az inkluzív modell befogadó szemléletével szemben, a kirekesztés. A büntetőpopulizmus megjelenése, ha nem is szükségszerű, de jellemző az exkluzív rendszerekben: erről akkor beszélhetünk, ha „*az uralkodó politikai elit a közvélemény nyomására hivatkozva a bonyolult társadalmi jelenségekre, különösen a bűnözésre és más ön- és közveszélyes deviáns magatartásokra folyamatosan leegyszerűsítő, egyúttal látványos és gyors sikereket ígérő módon reagál.*”¹¹³ A közterületen való életvitelszerű tartózkodás kriminalizációjának értékelését és kritikáját tehát alapvetően e fogalmak foglalták keretbe.

Tanulmányomban ezen értelmezési szempontokat kiegészítem egy új elemzési háló bevezetésével, amely a hajléktalanság-probléma kezelésének két modelljét, a hajléktalanságot a hajléktalan embereket sújtó problémaként szemlélő *intern*, és a hajléktalanság társadalmilag káros hatásaira fókuszáló *extern* modellt különbözteti meg. Ezen elemzési szempont szoros

¹⁰⁸ 178/2018. (X. 2.) Korm. rendelet az életvitelszerű közterületi tartózkodás szabályainak megsértése szabálysértéssel kapcsolatban közreműködő egyes szervek kijelöléséről és feladatairól.

¹⁰⁹ ORBÁN Balázs: „Hajléktalanság – életmód vagy krízishelyzet?” *Mandiner* (2018. 06. 27.).

mandiner.hu/cikk/20180627_orban_balazs_hajlektalansag_letmod_vagy_krizishelyzet

¹¹⁰ Társaság a Szabadságjogokért: *Hetedik – elemzésünk az Alaptörvény legújabb módosításáról.* tasz.hu/cikkek/hetedik-elemzesunk-az-alaptorveny-legujabb-modositasarol

¹¹¹ BORBÍRÓ Andrea: „Amikor a kriminálpolitika a probléma. A hajléktalanság kriminalizációja és az exkluzivitás veszélyei” *Fundamentum* 2014/3. fundamentum.hu/sites/default/files/14-3-03_borbiro_andrea.pdf

¹¹² BODA Zsolt [et al.]: „Politikától vezérelve. A büntető populizmus diskurzusai a magyar politikában és médiában” *Politikatudományi Szemle* 2014/3.

epa.oszk.hu/02500/02565/00079/pdf/EPA02565_poltud_szemle_2014_03_067-094.pdf

¹¹³ GÖNCZÖL Katalin: „A »büntető populizmus« (Populizmus a kriminálpolitikában)” *Élet és Irodalom* 2013/36. angelusz.elte.hu/sites/default/files/B%C3%BCntet%C5%91pop.pdf

összefüggésben áll az exkluzív-inkluzív kriminálpolitika dichotómiájával. A kettő közötti különbség két aspektusból ragadható meg: egyrészt e szempontrendszer szűkebb, ugyanis csak a hajléktalanság-kérdéssel foglalkozik, másrészt viszont tágabb, amennyiben nemcsak a kriminálpolitika intézményesített reakcióit vizsgálja, hanem a nem intézményesített (társadalmi) reakciókra, valamint ezek motivációira is kiterjed.

Elemzésemben e két modellt mutatom be az egyes modellek kapcsán arra az öt kérdésre keresve a választ, hogy *kinek probléma a hajléktalanság, miért probléma ez neki, miért kell ezzel foglalkoznunk, hogyan tudjuk orvosolni, illetve kinek a feladata a probléma orvoslása*. A modellek összehasonlítását követően amellet érvelek, hogy a jelenlegi magyarországi szabályozásban az extern modell strukturális megoldási elemei a dominánsak az intern modell individuális megjelenésével, végül pedig e jelenség lehetséges okairól írok röviden. Elemzésemben nem vállalkozom ugyanakkor a hajléktalanság-probléma kezelésére vonatkozó magyarországi modell értékelésére, úgy vélem, a modellek közötti választás, illetve azok egyes elemeinek a szabályozásba való integrálása a mindenkori társadalmi és politikai elit értékvalasztásának függvénye.

Fontosnak tartom kiemelni, hogy az egyes modellek tiszta megvalósítása aligha lehetséges, s ahogy a magyar szabályozási modellt, úgy a mindenkori büntetőpolitikát is valamelyik modell elemeinek a dominanciája, mintsem kizárólagossága jellemzi. A két modell elhatárolásával a célom az volt, hogy összekapcsoljam a hajléktalanság-probléma megoldására irányuló lépések által kiváltott vitákban felmerülő érveket, beazonosítsam azok indokait és motivációit, téve mindezt abban a reményben, hogy az ehhez hasonló fogalmi és rendszertani tisztázások hozzájárulhatnak a kérdésben folyó társadalmi diskurzus koherensebbé válásához.

I. A hajléktalanság mint probléma kezelésének modelljei

Tanulmányomban a hajléktalanság-probléma megoldásának intern és extern modelljét különböztetem meg. Az elhatárolás egy gyakorlatiasnak mondható megközelítésen alapul, amely a hajléktalanság-probléma következményeinek megjelenésére, annak hatására fókuszál és aszerint tesz különbséget, hogy a káros következményeket a hajléktalan emberek összességének mint közösségnek, vagy a külső, a hajléktalan embereken kívüli társadalomnak kell elviselnie. Ennek alapján az intern modell a hajléktalanság-problémát a hajléktalan emberek problémájaként értelmezi, ennek érdekében pedig különböző ún. kezelési módokat javasol, míg az extern modell a hajléktalanság-probléma káros következményeit a külső társadalom vonatkozásában értelmezi, s e külső társadalom védelmében tesz ún. intézkedéseket.

Így a két modell a hajléktalan emberek közösségére homogén csoportként tekint, nem vizsgálja csoporton belüli alcsoportok létét, a hajléktalan emberek esetleges „típusai” közötti vélt vagy valós különbségeket. Bár az egyes modellekben felvázolt reakciók hasonlóságot mutatnak az érdekes és érdemtelen szegények közötti különbségtétel¹¹⁴ alapján motivált reakciókra, e modell mégis eltér annyiban, hogy nem a hajléktalan emberek közösségén belüli társadalmi differenciálás kérdését vizsgálja (pl. a baleset következtében állását s így otthonát veszített személyek érdekesek támogatásra, míg az alkoholisták, magukat bűncselekményekből

¹¹⁴ Az érdekes és érdemtelen szegényekről lásd: Herbert J. GANS: „Mire szolgálnak az érdemtelen szegények? – avagy a legalsó osztály szerepe Amerikában” *Esély* 1992/3.
www.esely.org/kiadvanyok/1992_3/mireszolgalna.pdf

fenntartó hajléktalan emberek nem), hanem a csoportok közötti törésvonal a hajléktalan emberek közössége és a külső társadalom között húzódik.

I.1. Az intern modell

A hajléktalanság-probléma megoldásának intern és extern modelljét az alapján különíthetjük el a legjobban, hogy megvizsgáljuk, melyik milyen nézőpontból tekint a hajléktalanság kérdésre. Az extern modellt egyfajta külső nézőpont jellemzi: a hajléktalanságot a nem hajléktalan emberek oldaláról közelíti meg, s így a rájuk gyakorolt hatását vizsgálja. Az intern modell ezzel szemben egy belső nézőponttal operál, a hajléktalan emberek helyzetéből tekint a hajléktalanság problémájára.

Kinek probléma a hajléktalanság? Az intern modell erre a kérdésre azt a választ adja, hogy a hajléktalanság a hajléktalan emberek számára jelent problémát, ők azok, akik a hajléktalanság mint jelenség negatív következményeivel szükségszerűen együtt élnek. Ebből adódóan a probléma megoldása érdekében *rajtuk kell segíteni*, tehát a hajléktalanság-kérdés megoldása akkor lehetséges, ha a hajléktalan emberek számára nyújtunk különböző individuális vagy strukturális támogatást.

Miért probléma a hajléktalan emberek számára a hajléktalanság? E kérdésre a válasz átfogó elméleti elemzés nélkül, a mindennapi élet gyakorlatára tekintve megadható. A hajléktalanság fizikailag és lelkileg is megnyomorító egzisztenciális kiszolgáltatottság, amely rendszerint anyagi és szellemi nélkülözéssel, illetve az intimszférától való közel teljes megfosztottsággal és a társadalomból való kitaszíttottság érzetével jár együtt.¹¹⁵

Miért kell ezzel törődnünk? Az intern modell kapcsán felmerülhet a kérdés, hogy amennyiben a hajléktalanság mint jelenség kizárólag a hajléktalanokat sújtja, akkor azok az emberek, akik nem hajléktalanok (a továbbiakban az egyszerűség kedvéért: külső társadalom) miért érdekeltek a probléma megoldásában. E kérdés végsősoron értékválasztás, amelyet ugyanakkor elméleti megalapozottságú érvek mellett gyakorlati oldalról is megközelíthetünk. Az elméleti oldal ebben az esetben kétségkívül alapvető jelentőségű: a vallási tanítások szerint, felekezettől függetlenül, morális kötelezettségünk az elesettek segítése, illetve a vallástól és hittől független erkölcs és morál is ezt a parancsot diktálja. Ezen elméleti megalapozásokon pedig jogi kötelezettségként nyugszik az állam belső, illetve nemzetközi jogon alapuló alapjogvédelmi kötelezettsége. Mindezek hiányában, egy erkölcs és jog nélküli társadalomban is közérdeket szolgáló erőként tekinthetünk a hajléktalan emberek társadalomba történő reintegrációjának pozitív gazdasági hatásaira, amelyek a munkaerő-piac bővülésének a gazdaság növekedésére és a jóléti állam kialakításának feltételeire gyakorolt hatásában is megnyilvánulnak.

Hogyan lehetséges tehát a hajléktalanság-probléma megoldása? Ennek két módja van: a hajléktalanság-problémát kezelhetjük individuum-fókuszúan, avagy strukturálisan. Az individuum-fókuszú kezelés lényege, hogy konkrét emberek számára nyújt segítséget, legyen szó akár egy személyről, akár egy kisebb, körülhatárolható csoportról. Ilyen kezelési módnak számít például a gyűjtések szervezése, jótékonyági koncertek, ételosztás, jogi segítségnyújtás vagy akár az, hogy valaki aprót dob egy hajléktalan ember kalapjába. Strukturális kezelési

¹¹⁵ A hajléktalanságot mint élethelyzetet részletesen mutatja be: BREITNER Péter – GURÁLY Zoltán – GYŐRI Péter: *Kérdések és válaszok a hajléktalanságról* (Budapest: Menhely Alapítvány, 2002) 20. pont. www.menhely.hu/downloads/tankonyv/tankonyv.pdf

módnak számít ezzel szemben az olyan lépések megtétele, amelyek a hajléktalanok teljes közösségét, vagy legalábbis nagy létszámú csoportját segítik, illetve a probléma megelőzésére törekednek, például különböző rendszeres anyagi támogatások nyújtásával, menedékhelyek intézményrendszerének kidolgozásával, akár a lakhatáshoz való jog törvénybe iktatásával.

Kik tehetnek a hajléktalanság-probléma megoldásáért? Két közösséget érdemes e kérdés kapcsán elkülöníteni: a jogalkotásra jogosultak közösségét és a társadalom azon többi rétegét, amely jogot legfeljebb közvetve tud alkotni. A jog mint eszköz alapvetően a strukturális megoldások kapcsán válik relevánssá, hiszen a teljes társadalmat átfogó intézményrendszerek kiépítéséhez szükséges az az erő, amely egy szabályhoz garanciákat fűz, s azok betartását kikényszeríthetővé teszi. Ezzel szemben a társadalom felelőssége az intern modellben alapvetően az individuuum-fókuszú kezelési módokra irányul, hiszen nemcsak elegendő az ereje a kisebb volumenű segítségnyújtásra, hanem egyenesen ő az, aki cselekvési hajlandóságot is mutat, hiszen a szűk réteg számára hasznos lépések gyakran nem érik el a jogalkotó ingerküszöbét.

Az intern modell tehát a hajléktalanságra egy belső nézőpontból tekint, a hajléktalanságot a hajléktalan embereket sújtó problémának látja, s megoldásként rajtuk kíván segíteni. A hajléktalan emberek egzisztenciális krízishelyzete mellett e modellben a külső társadalmat erkölcsi, jogi és gazdasági érvek hívják fel a szerepvállalásra, amelynek keretei közt a jog strukturális, a társadalom pedig individuuum-fókuszú megoldásokat tesz a probléma kezelésére.

I. 2. Az extern modell

Az extern modell ezzel szemben külső nézőpontból tekint a hajléktalanságra, s annak a külső társadalomra gyakorolt hatását vizsgálja. E modell alkalmazása bizonyos szempontból egyszerűbb a mindennapi életben: a külső nézőpontból való szemlélés nem igényel szemléletmódbeli váltást, a szemlélődőként elfoglalt pozíció összhangban van azzal, ahogy a mindennapokban viszonyulunk a minket körülvevő világhoz.

Kinek a problémája a hajléktalanság? Az extern modell szerint a külső társadalomé. Nem a hajléktalan embereken, hanem *rajtunk kell segíteni*, minket kell megóvni a hajléktalanság mint jelenség káros hatásaitól. A hajléktalan emberektől való elszakadást motiválhatja az arra való hivatkozás, hogy a hajléktalanság az egyén döntése vagy hibája, így a társadalom, ha akarna, se tudna változtatni a helyzetén, illetve elképzelhető olyan érvelés is, amely szerint ugyan a társadalom felelőssé tehető a hajléktalanságért, ám nem az egész, csak annak egy olyan szegmense, amely *nem mi vagyunk*, s ez a *nem mi* hibája, hogy *mi* ilyen helyzetbe kerültünk.

Miért probléma a hajléktalanság? E kérdés megválaszolására is fel lehet hozni gyakorlati érveket, de csakúgy, mint korábban, az elméleti háttér lesz az igazán érdekes. Gyakorlati oldalról felvethetjük a közegészségügy, illetve közerkölcs kérdését, hivatkozhatunk a hajléktalanságból adódó gazdasági-turisztikai kiesésre, illetve a közbiztonság kapcsán felmerülő kockázatokra. E racionális érvek mellett viszont felmerülhet egy ennél elvontabb, szociológiai és pszichológiai oldalról legitimált általános érzés is, hogy a hajléktalanság látványa nekünk is az általános létbizonytalanságot juttatja eszünkbe, s mivel nem tudunk egy olyan világban élni, amiben nincsenek problémák, legalább szeretnénk egy olyanban, amelyben

ha vannak is, nem látjuk őket. E kettősséget együttesen a szintén kettős értelmű *tisztaság*¹¹⁶ szóval jellemezhetjük: egy tiszta világban szeretnénk élni, mind fizikailag, mind metafizikailag.

Hogyan oldjuk meg tehát a hajléktalanság-problémát? Szintén megközelíthetjük a dolgot az individuum és a struktúra oldaláról azzal, hogy itt nem a probléma kezeléséről, sokkal inkább a probléma megoldása érdekében tett intézkedésekről beszélhetünk (az eltérő szóhasználat annyiban lényeges, hogy a kezelés a problémával sújtott tárgy *problémája*, míg az intézkedés maga a problémával sújtott *tárgy* ellen irányul). A strukturális intézkedések itt is a hajléktalan emberek teljes közösségét célozzák, például a hajléktalansággal természetesen együtt járó cselekvések (pl. guberálás) tiltásával, vagy padokra rácsok, kövezeten hegyes burkolat elhelyezésével. Az individuum-fókuszú intézkedések kapcsán alapvetően a normatív strukturális intézkedéseken alapuló konkrét, egyedi döntéseket értjük, például azt, amikor a rendőr elküldi az aluljáróban kéregető hajléktalan embert, vagy egy bíróság elítél egy hajléktalan embert közterületen való életvitelszerű tartózkodásért.

Kik felelősek a hajléktalanság-probléma megoldásáért? A jogi és a társadalmi közeg az extern modellben nem rendelkezik annyira elkülönült hatáskörökkel, mint az intern modellben. A jognak lényegesen tágabb a mozgásteret, hiszen az rendelkezik a kellő legitimitációval ahhoz, hogy a hajléktalanság kezelésére szabadságjogokat korlátozó intézkedéseket hozzon akár normatív, akár egyedi úton. Ugyanakkor a társadalom szerepe sem elhanyagolandó, hiszen a jog és a társadalom folyamatos kölcsönhatása eredményeként ezt is formálja a jog, s ez is formálja a jogot, s az alapjog-korlátozáshoz szükséges legitimitáció hiánya ellenére is megnyilvánul az intézkedő-stigmatizáló jelleg például a hajléktalan emberek médiaszerepeltetésében (legyen szó a valós helyzet feltárásáról vagy fikcióról), vagy akár csak a közbeszédben megjelenő fordulatokról (pl. csövesbárat).

A hajléktalanság-probléma megoldásának extern modellje szerint tehát a hajléktalanság annak a külső társadalomnak jelent problémát, amely *tiszta* világban szeretne élni mind közegészségügyi, közbiztonsági és közérkölcsei szempontból, mind a létbizonytalanság és a társadalmi problémák hiányának tekintetében. Az extern modell szerint a probléma megoldása intézkedések útján lehetséges, amelyek meghozatala kapcsán a jogi szereplőkre kiemelt feladat hárul, míg a társadalmi tényezők elsősorban negatív értékítélet közvetítésével járulnak hozzá a hajléktalanság-probléma elleni intézkedéshez.

II. A magyar problémamegoldási törekvések

A hajléktalanság-probléma megoldására irányuló törekvések elemzésekor, legyen szó mind az intézményrendszer, mind az egyén fellépéséről, érdemes különbséget tenni a kezdeményezések vonatkozásában aszerint, hogy azok strukturális irányultságúak vagy individuum-fókuszúak, a kezdeményezések illetően csoportosítását követően pedig lehetőségünk nyílik arra, hogy azokat (intern) kezelésként vagy (extern) intézkedésként azonosítsuk.

¹¹⁶ A tisztaság társadalmi-kulturális kategóriájáról, illetve a tisztaság és a piszkosság kategóriáinak a kirekesztő várospolitikával való összefüggéseiről lásd: TÖRÖK Ágnes – UDVARHELYI Éva Tessa: „Egy tiszta város piszkos lakói, avagy »aluljáró-takarítási szertartások« Budapestén” *Világosság* 2005/7–8.
www.vilagosság.hu/pdf/20051101084908.pdf

II. 1. A magyar problémamegoldás strukturális oldala

A hajléktalanság-probléma hazai megoldásának strukturális oldala vonatkozásában az extern modell kiemelkedő dominanciája érvényesül mind a jogalkotók, mind a társadalmi szereplők akcióinak tekintetében.

Az extern jogalkotási folyamat¹¹⁷ kezdőpontjaként tekinthetünk arra a 2010-es törvénymódosításra, amely az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. törvényben felhatalmazta az önkormányzatokat arra, hogy szabálysértéssé nyilvánítsák a közterületek nem rendeltetésszerű használatát.¹¹⁸ Ezt követően 2011-ben módosult a szabálysértésekről szóló 1999. évi LXXIX. törvény, amely lehetővé tette volna, hogy az utcán élőket hatvan napig tartó elzárással vagy százötvenezer forintig terjedő bírsággal sújtsák¹¹⁹ – ám e törvényt az Alkotmánybíróság hatályon kívül helyezte az alapjogok korlátozására vonatkozó követelmények, illetve a normavilágosság követelményének megsértésére hivatkozva.¹²⁰ Ezt követően már az Alaptörvény hatályba lépését követően annak negyedik módosítása lehetővé tette, hogy a helyi önkormányzatok a közrend, a közbiztonság, a közegészség és a kulturális értékek védelme érdekében rendeletben megtiltsák az életvitelszerűen megvalósuló közterületi tartózkodást,¹²¹ végül pedig az Alaptörvény hetedik módosítása mondta ki, hogy „tilos az életvitelszerű közterületen tartózkodás.”¹²²

Az egyes jogszabályokon látható, hogy azok célja a *nem hajléktalan emberek* védelme a hajléktalan emberek, s általában véve a hajléktalanság okozta károktól, különös tekintettel a közbiztonságra, a közegészségre és a kulturális értékek védelmére. A jogszabályok célja, hogy a jellemzően hajléktalan emberek által gyakorolt magatartási formákat kitiltsa a közterületekről, tehát a külső társadalomtól való távontartás, a külső társadalom védelme. Az extern szemlélet ugyanakkor nem kizárólag a jogszabályok vonatkozásában jelenik meg, szintén tapasztalhatjuk a társadalmi-közösségi hozzáállás tendenciáiban is.

Amíg nem volt jogi alapja a hajléktalansággal szembeni fellépésnek, gyakorlati, városrendezési-építészeti lépésekkel¹²³ törekedtek a hatalomgyakorlók a hajléktalan emberek közös terekről történő kiszorítására. Jellemző példája volt ennek a padokon köztes karfa elhelyezése, a korábban sima felületek szegecsekkel való beborítása, illetve egyes területek lekerítése, elzárása. Voltaképpen ilyen akcióként értelmezhetjük a metrólejáróknál ellenőrök elhelyezését is, akik megakadályozzák, hogy utazásra jogosító szelvény nélkül bárki lejusson az aluljárókba.

¹¹⁷ A jogalkotási folyamatról részletesebb áttekintést nyújt: GACS Katalin: „Lakhatás helyett börtön. A hajléktalanság kriminalizációjának alkotmányossági problémái” *Fundamentum* 2014/3.

fundamentum.hu/sites/default/files/14-3-02.pdf

¹¹⁸ 2010. évi CXVI. törvény a területfejlesztésről és a területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény, valamint az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. törvény módosításáról 6. § (2) bekezdés.

¹¹⁹ 2011. évi CLIII. törvény a szabálysértésekről szóló 1999. évi LXIX. törvény módosításáról.

¹²⁰ 38/2012. (XI. 14.) AB határozat.

¹²¹ Magyarország Alaptörvényének negyedik módosítása, 2013. március 25. 8. cikk.

¹²² Magyarország Alaptörvényének hetedik módosítása, 2018. június 28. 6. cikk (3) bekezdés.

¹²³ UDVARHELYI Éva Tessza: *Efemertér előadás: a hajléktalan emberek köztéri kirekesztése.*

varosszolidaritasedemokracia.blog.hu/2013/11/17/efemerter_eloadas_a_hajlektalan_emberek_kozteri_kirekesztes_e

Strukturális oldalon ugyanakkor intern megoldási törekvésekkel kevésbé találkozunk, sőt, a rendszerváltás óta a jóléti funkciók fokozatos visszaszorulását láthatjuk:¹²⁴ az önkormányzati bérlakások száma folyamatosan csökkent, az alacsony jövedelmű háztartások lakásfenntartásának támogatása szintén, az aktuális lakáspolitikai cselekvéseket pedig leginkább népesedéspolitikai célkitűzések és megfontolások vezérlik. Mindezek alapján tehát elmondható, hogy a hajléktalanság-probléma hazai megoldási kísérleteinek strukturális oldalát az extern modellbe illeszkedő törekvések szinte kizárólagos dominanciája jellemzi.

II. 2. A magyar problémamegoldás individuális oldala

Ezzel szemben a magyar problémamegoldás individuális oldalának vonatkozásában inkább az intern megoldások dominanciáját láthatjuk, részben az extern individuális intézkedések elutasításában, részben a tényleges intern kezelési módok megjelenésében.

Az extern modell elutasításának szemléletes példája, hogy a közterületen való életvitelszerű tartózkodást kriminalizáló rendelet hatályba lépését követően hamar megszülettek az első felmentő ítéletek,¹²⁵ illetve a kaposvári járásbíróság a törvény miatt az Alkotmánybírósághoz fordult, annak alaptörvény-ellenességére hivatkozva.¹²⁶ Emellett a mindennapi gyakorlat is azt mutatja, hogy az októberi-novemberi időszakot követően a közterületeken való rendőri jelenlét és aktivitás fokozatosan csökken, a hajléktalan emberek újra szabadon lehetnek az aluljárókban.

A normatív extern intézkedések gyakorlati hatékonyságvesztése mellett célzott intern kezelési módok is mutatják az individuális megoldási törekvések intern-szemléletmódjának dominanciáját. A fővárosi szinten legátfogóbb, már-már strukturális kezelési módnak tekinthető megoldási törekvés a civil hajléktalansegítő hálózatok működtetése (többek között A Város Mindenkié, Menhely Alapítvány, Utcajogász), de emellett eseti jellegű individuális segítségnyújtási akciók is meghirdetésre kerülnek (pl. a közelmúltban a noÁr mozgalom „utcai Mikulás” projektje¹²⁷).

Külön érdemes kiemelni a művészközösség szerepvállalását a hajléktalan emberek megsegítésében, amely szintén az individuum-központú kezelési modellbe illeszthető. A kormányrendelet hatályba lépését megelőzően Erdős Virág kezdeményezett aláírásgyűjtést a kortárs írók, művészek és a szellemi élet egyéb képviselői körében, azt követelve, hogy „a magyar kormány a legkiszolgáltottabb és legsérülékenyebb társadalmi csoportok ellen folytatott embertelen hajtvadászat helyett fordítsa minden energiáját az országban dúló lakhatási válság megfékezésére.”¹²⁸ Az Amnesty International *Come Underground! – Utcazene*

¹²⁴ MISETICS Bálint: „»Gátak építése helyett« – A hajléktalanság állami kezelése a rendszerváltás után” in: FÖLDES György – ANTAL Attila (szerk.): *Holtpont. Társadalomkritikai tanulmányok Magyarország elmúlt 25 évéről* (Budapest: Napvilág 2016) 192–215.

¹²⁵ PÓSFÁI Orsolya: „Először született felmentő ítélet eljárás alá vont hajléktalan ember ügyében” *Mérce* (2018. 10. 26.) merce.hu/2018/10/26/eloszor-szuletett-felmento-itelet-eljaras-ala-vont-hajlektalan-ember-ugyeben/; BOGATIN Bence: „Másodszor is felmentették a pécsi hajléktalan férfit, de a rendőrség fellebbez” *Mérce* (2018. 11. 15.). merce.hu/2018/11/15/masodszor-is-felmentettek-a-pecsi-hajlektalan-ferfit-de-a-rendorseg-fellebbez/

¹²⁶ A kaposvári törvényszék honlapján található közlemény.

kaposvaritorvenyszek.birosag.hu/sites/default/files/field_attachment/alkotmanybirosaghoz_fordult_a_kaposvari_jarasbirosag.pdf

¹²⁷ HVG.HU: *NoÁr beolvas a politikának: Mikulás, méltóságot lehet kérni tőled?* (2018. 12. 06.). https://hvg.hu/itthon/20181206_NoAr_beolvas_a_hajlektalansagon_nyereszkedoknek_Mikulas_meltosagot_lehet_kerni_toled

¹²⁸ HVG.HU: *Kortárs írók és művészek indítottak petíciót a hajléktalantörvény ellen* (2018. 10. 24.).

https://hvg.hu/itthon/20181024_Kortars_irok_es_muveszek_inditottak_peticiot_a_hajlektalantorveny_ellen

az *utcán élőkért* címmel szervezett jótékonyági koncertet, amelyen számos ismert zenész, köztük Kollár-Klemencz László, Lovasi András és Likó Marcell lépett fel a rászorulókat támogatására,¹²⁹ illetve megszületett az első, hajléktalan hőst szerepeltető magyar mesekönyv *A Kóbor Szálló* címmel, Molnár T. Eszter tollából.¹³⁰

Ezen megoldási törekvések mind abból a premisszából indulnak ki, hogy a hajléktalanság elsősorban a hajléktalan emberek problémája, a közösség felelőssége pedig a nekik való segítségnyújtás, illetve annak a narratívának az erősítése, hogy a hajléktalan emberek segítségre szorulnak, kényszerűségből megélt élethelyzetük nem szankcionálandó.

Az intern individuális kezelési módok mellett persze megjelennek extern individuális intézkedések is, különös tekintettel a normatív strukturális intézkedések egyedi érvényre juttatásában (azaz minden egyes rendőri intézkedésben és bírósági ítélethozatalban). A médiaszerepeltetésre olykor szintén jellemző az extern szemléletmód, amely a hajléktalan emberek által a külső társadalom vonatkozásában hordozott veszélyeket hangsúlyozza¹³¹, ám ez különösen a kormányrendelet hatályba lépését követő hónapokban volt megfigyelhető¹³², általánosan nézve nem tekinthető rendszerszinten dominánsnak.

Összességében tehát elmondható, hogy a hajléktalanság-probléma individuális szintjén az extern megközelítés megjelenése nem sokkal tágabb annál, mint ami szükségszerűen következik a strukturális szinten megjelenő normatív extern intézkedésekből, az intern szemléletmód ezzel szemben és a strukturális megjelenésével ellentétben kifejezésre jut az individuumok szintjén átfogó és egyedi segítségnyújtó és figyelemfelhívó akciók formájában.

III. Lehetséges magyarázatok

A magyar probléma megoldási kísérleteket tehát strukturális szinten az extern intézkedések meghatározó dominanciája, individuális szinten az extern intézkedések jelenléte melletti intern kezelési módok hangsúlyossága jellemzi. E jelenség magyarázatát egyaránt kereshetjük a társadalmi és az egyéni szintjén.

Az extern strukturális kezelési módok társadalmi szinten értelmezett lehetséges magyarázata szoros összefüggésben van a bevezetőben említett exkluzív kriminálpolitika térnyerésével és a büntetőpopulista tendenciák erősödésével. A kriminálpolitika exkluzívvá válásához a jóléti paradigma megkérdőjeleződése és összetett válsága vezetett, amely együtt járt az állami szerepfelfogás megváltozásával: a büntetőfordulat eredményeképpen a büntetőpolitikában az inkluzivitás modellje visszaszorult, helyette egyfajta „ellenség-büntetőjogi” szemlélet vált dominánssá, mely arra koncentrált, hogy a jogkövető magatartást tanúsító állampolgárokat megvédje a deviáns magatartásúak által hordozott veszélyforrásoktól, jellemzően kiterjedő büntetőjogi felelősségre vonással. Az exkluzivitásból szükségszerűen következett az extern

¹²⁹ HVG.HU: *Nem a Blahán és nem aluljáróban, de sok sztár lép fel a hajléktalanokért* (2018. 11. 28.)

hvg.hu/kultura/20181128_Nem_a_Blahan_es_nem_alujaroban_de_sok_sztar_lep_fel_a_hajlektalanokert

¹³⁰ Molnár T. Eszter: „A Kóbor Szálló – Mese hajléktalan hőssel” *Aranynapok Budapesten* (2018. 12. 17.). aranynapokbudapest.blog.hu/2018/12/17/molnar_t_eszter_a_kobor_szallo

¹³¹ A VÁROS MINDENKIÉ: *A hajléktalan emberek ábrázolása a médiában – javaslatok a sajtó munkatársainak* (2012. 06. 19.). avarosmindenkienki.blog.hu/2012/06/09/a_hajlektalan_emberek_abrazolasa_a_mediaban_javaslatok_a_sajto_munkatarsainak

¹³² Legnagyobb vihart kavarázó példája: RIPOST.HU: *Meddig élnek vissza a hajléktalanok mindannyiunk türelmével?* (2018. 11. 09.). ripost.hu/cikk-meddig-elnek-vissza-a-hajlektalanok-mindannyiunk-turelmevel

szemléletmód: a hajléktalanság-probléma is a külső társadalom problémájává vált, olyan tényezővé, amely káros hatásaitól meg kell védeni a nem hajléktalan állampolgárokat.

A büntetőpopulista tendenciák tényerése szintén ráerősített a folyamatokra: a hatalmon lévő politikai szereplők és a média által formált népakarat kölcsönhatása arra vezetett, hogy a hajléktalan emberek közösségéből egyfajta ellenségkép formálódjon, amely ellen a verseny könnyen felvehető és ebből adódóan a megnyugvást jelentő győzelemmel is számolni lehet. Ahogy az a „három csapás” intézménye kapcsán kimutatásra került,¹³³ a magyar politikai pártok, függetlenül attól, hogy bal-, vagy jobboldalinak minősülnek-e, közel azonos szinten fogékonyak a büntetőpopulista érvelésre, amelynek politikai tökeszerzési törekvések mellett az is magyarázata lehet, hogy a társadalomban jelenleg valóban egy olyasfajta igény formálódott meg, amelyre e büntetőpopulistaként értelmezett megnyilvánulások tudnak választ adni. E felismerés annak is magyarázatául szolgálhat, hogy a kormányrendelet elfogadását vagy hatályba lépését követően miért nem volt akkora társadalmi ellenmozgalom, mint amekkora a nem sokkal később elfogadott úgynevezett túlóratorvényt¹³⁴ követte.

A társadalmi magyarázatok mellett ugyanakkor az egyén szintjén is kereshetjük a választ arra a kérdésre, hogy miért vált jellemzővé az extern szemlélet a hajléktalanság-probléma vonatkozásában. Ennek oka lehet az egyfajta tudatos elfordulás a társadalmi egyenlőtlenségektől (nemcsak a hajléktalan emberek, hanem a menekültek, a fogyatékkal élők, a kisebbségbe tartozók, a szegények, sőt, az idősek kapcsán is¹³⁵), amely fakadhat abból, hogy a felgyorsult világ által támasztott kihívások mellett az embernek egyre kevesebb energiája van arra, hogy mások problémáival foglalkozzon, elég számára a saját maga és szűkebb köre mindennapjainak biztosítása. Szintén közre játszhat a folyamatokban az a jelenség¹³⁶, hogy bár a ténylegesen fenyegető veszélyek egyre csökkennek, a posztmodern társadalomban általánossá vált a biztonság-deficit, amelyre ráerősít a média által a fenyegető veszélyekről festett hamis kép is. A mindezek hatására kialakuló folyamatos szorongás pedig hozzájárul ahhoz, hogy az emberek érzelmi alapon reagáljanak és hozzanak döntést, illetve felerősíti a társadalmi egyenlőtlenségek kapcsán érzett egyéni kudarctól való félelem érzését is.

Mindezek tehát hozzájárulnak ahhoz, hogy a hajléktalanság-probléma megoldásának extern modellje kerüljön előtérbe strukturális szinten. Ugyanakkor az individuális szint intern kezelési módjainak szintén nem elhanyagolható a jelentősége. A hajléktalanságot a hajléktalan embereket sújtó problémaként értelmező szemlélet jellemzően az egyén szintjén jelenik meg és az erkölcsi-jogi-gazdasági megalapozottság lehetséges hármasából elsősorban az első oldalról, az erkölcs oldaláról közelítenek a kérdéshez. Ezzel összefüggésben gyakori, hogy valamilyen egyházhoz kötődik egy hajléktalanokat segítő intézmény (pl. Golgota Keresztény Gyülekezet Egyesület, Magyar Máltai Szeretetszolgálathoz kötődő Gondviselés háza), illetve az egyéni

¹³³ BODA [et al.] (110. l.).

¹³⁴ TAMÁS Bence Gáspár: „Hatvan helyen tüntettek az országban a túlóratorvény ellen” 444.hu (2019. 01. 19.). [444.hu/2019/01/19/hatvan-helyen-tuntettek-az-orszagban-a-tuloratorveny-ellen](https://www.444.hu/2019/01/19/hatvan-helyen-tuntettek-az-orszagban-a-tuloratorveny-ellen)

¹³⁵ A különböző csoportokkal szemben tanúsított elutasítás összefüggéseiről ír: SZILÁGYI Ákos: „A hajléktalanság-bűn. Újabb szerény javaslatok” in KÁLI Király István (szerk.): *Ugyanolyan mások – Mai magyar írók antológiája* (Marosvásárhely: Mentor, 2017). www.szilagyiakos.hu/tanulmanyok/a_hajlektalansag-bun.pdf

¹³⁶ A posztmodern életérzésnek a büntetőpopulizmusra gyakorolt hatásáról ír részletesen: GÖNCZÖL (111. l.).

segítők is jellemzően erkölcsi vagy vallási érvekkel támasztják alá a hajléktalan emberek megsegítéséért végzett munkájuk fontosságát.¹³⁷

Összességképpen tehát elmondható, hogy a hajléktalanság-probléma megoldására irányuló törekvések extern megjelenési formáit politikai okok, a büntetőpolitikai fordulat és a büntetőpopulista tendenciák térnyerése indokolhatják, az intern kezelési módok háttérében erkölcsi és vallási érvek állnak (a jogi és gazdasági megfontolások szerepe kevésbé jellemző).

IV. Összegzés és befejezés

A tanulmányban foglaltak következtetése szerint tehát a hajléktalanság-probléma megoldásának tehát két modellje, a hajléktalanságot a hajléktalan emberek problémájaként értelmező intern, illetve azt a hajléktalan embereken kívüli társadalom problémájaként szemlélő extern modell különböztethető meg. A magyar problémamegoldási törekvéseket strukturális szinten az utóbbi szinte kizárólagos dominanciája jellemzi, individuális szinten pedig mindkettő szerepet kap, ám az intern modell jelenléte meghatározóbb. E jellemzők háttérében egyaránt felfedezhetünk társadalmi szintű és egyéni oldalú motivációkat: az extern modell megjelenési formáját a társadalom és az egyén oldalán büntetőpopulista tendenciák térnyerése, a kriminálpolitika exkluzívává válása, a posztmodern társadalom elidegenedése és a fokozódó szorongásérzet egyaránt motiválhatja, az intern modell megjelenése az egyéni oldalon jellemzőbb, ennek oka pedig elsősorban erkölcsi-vallási vonatkozású.

A tanulmányt megalapozó kutatás egyik lehetséges folytatási iránya a magyar megoldási törekvések átfogóbb elemzése. Ennek kapcsán különösen érdekes lehet a médiaszerepeltetés átfogó, kvantitatív elemzése, illetve a közbeszédben szereplő fordulatok, akár viccek gyakoriságának, jelentéstartamának és jelentőségének elemzése. A magyar ellátórendszer működtetésének háttére szintén további vizsgálódás tárgyát képezheti.

A kutatás másik lehetséges folytatási iránya egy nemzetközi kitekintés készítése, amelynek keretei közt más országok hajléktalanság-politikája kerülne elemzésre az extern-intern modellek tükrében. Ennek vonatkozásában különösen érdekes témaként szolgálhat Belgium, Szlovénia és az Egyesült Államok, ahol a szabályozási tendenciákban a magyarhoz hasonlóan szintén megjelenik a kriminálpolitika exkluzivitása,¹³⁸ illetőleg Finnország, amely az intern modell strukturális megjelenését vetíti előre lakáspolitikájával, illetve hajléktalanellátásával.¹³⁹

¹³⁷ Például: „Mert közös ügy ez, és a lelkünk akkor tiszta, ha a tükörbe belenézünk, ránk egy Ember néz vissza.” (noÁr: Levél a Mikuláshoz, lásd: <https://www.youtube.com/watch?v=EJrXf0Uxx-0>); „Isten szemében is tilos életvitelszerűen létezni?” (Babarczy Eszter, lásd: <https://nepszava.hu/3011948-egy-mondat-a-meltosagrol-irok-szineszek-tuntettek-a-hajlektalanokert>)

¹³⁸ GACS (115. lj.).

¹³⁹ LUCI Gábor: *A finn csoda – avagy a hajléktalan ellátás Finnországban.* www.bmszki.hu/sites/default/files/fajlok/node-311/luci_gabor_finnorszag_0.pdf

1. számú melléklet: Az intern és extern modell elhatárolása (táblázat)

A hajléktalanság probléma.	INTERN MODELL		EXTERN MODELL	
<i>Kinek?</i>	A hajléktalan embereknek		A külső társadalomnak	
<i>Miért?</i>	<ul style="list-style-type: none"> - fizikailag és lelkileg is megnyomorító egzisztenciális kiszolgáltatottság - anyagi és szellemi nélkülözés - az intimszférától való közel teljes megfosztottság - társadalomból való kivaszított érzete 		Tisztaság-kultusz: a) Gyakorlati oldal: <ul style="list-style-type: none"> - közegészségügy - közerkölcs - gazdasági-turisztikai kiesés - közbiztonság b) Szociológiai-pszichológiai oldal <ul style="list-style-type: none"> - létbizonytalanság - szorongás 	
<i>Hogyan oldjuk meg?</i>	Kezelés		Intézkedés	
	Individuum-fókuszú	Strukturális	Individuum-fókuszú	Strukturális
	pl. gyűjtések szervezése, jótékonyági koncertek, ételosztás, jogi segítségnyújtás, adakozás	pl. rendszeres anyagi támogatás, menedékhelyek intézményrendszerének kidolgozása, a lakhatáshoz való jog törvénybe iktatása	pl. normatív strukturális intézkedéseken alapuló konkrét, egyedi döntések (rendőri intézkedés, bírósági ítélet), degradáló médiaszerepeltetés, közbeszéd	pl. hajléktalansággal természetesen együtt járó cselekvések (pl. guberálás) tiltása, padokra rácsok, kövezeten hegyes burkolat elhelyezése
<i>Kik tehetnek a megoldásáért?</i>	A társadalmi közösség tagjai	Jogalkotók	A társadalmi közösség tagjai és a jogalkotók egyaránt	

3. számú melléklet: Az intern és extern modell elhatárolása (táblázat)

STRUKTURÁLIS MEGOLDÁSI KÍSÉRLETEK	
Kezelés (intern)	Intézkedés (extern)
<ul style="list-style-type: none"> - <i>jóléti funkciók visszaszorulása</i> - <i>népesedéspolitikai célkitűzések</i> - <i>civil hajléktalansegítő hálózatok (Budapesten)</i> 	<ul style="list-style-type: none"> - <i>jogalkotási folyamat</i> - <i>városrendezési-építészeti lépések</i>
INDIVIDUÁLIS MEGOLDÁSI KÍSÉRLETEK	
Kezelés (intern)	Intézkedés (extern)
<ul style="list-style-type: none"> - <i>bírósági aktivitás</i> - <i>közterületeken való rendőri jelenlét csökkenése</i> - <i>eseti jellegű segítségnyújtási akciók</i> - <i>művészközösség szerepvállalása</i> 	<ul style="list-style-type: none"> - <i>strukturális intézkedések egyedi érvényre juttatása</i> - <i>médiaszerepeltetés</i>